

Agnieszka Jankowska
Zachodniopomorska Szkoła Biznesu
Akademia Nauk Stosowanych w Szczecinie
Wydział w Gryficach

Refleksyjność – kompetencja czy predyspozycja?

Streszczenie

W artykule zaprezentowano refleksyjność pojmowaną jako kompetencja, która stanowi warunek efektywnego działania współczesnego człowieka. Uwzględniając ten kompetencyjny aspekt refleksyjności, dokonano charakterystyki „człowieka refleksyjnego”, ze szczególnym uwzględnieniem specyfiki jego funkcjonowania oraz zaprezentowano pedagogiczne konteksty refleksyjności. W dalszej części artykułu przybliżono refleksyjność jako cechę stylu poznawczego, dokonano terminologicznych analiz nad pojęciami „kompetencja” i „predyspozycja” oraz przeprowadzono wywód pozwalający uznać refleksyjność jako predyspozycję, która stanowi punkt wyjścia dla kształtowania się określonych kompetencji współczesnego człowieka. Zaprezentowano też do czego predysponuje refleksyjność i w jaki sposób wpływa na efektywność szkolnego działania ucznia.

Słowa kluczowe: refleksyjność, człowieka refleksyjny, uczeń refleksyjny, kompetencja, predyspozycja

Reflexivity – competence or predisposition

Abstract

This article presents reflexivity conceived as a competence which is a condition for effective action of modern man. Taking into account this competence aspect of reflexivity, the characteristics of the "reflective man" were made, with particular attention to the specifics of his functioning, and the pedagogical contexts of reflexivity were presented. In the following part of the article several issues are considered, the reflexivity as a feature of cognitive style and an analysis of the concepts of "competence" and "predisposition". The author was carried out an argument allowing to consider reflexivity as a predisposition, which is the starting point for the formation of certain competencies of modern man. The article concludes with some suggestions of the predisposition of reflexivity and how it affects the effectiveness of the school student activities.

Keywords: reflexivity, reflective person, reflective student, competence, predisposition

Wprowadzenie

Powszechnie uważa się, że refleksyjność konieczna jest do życia w świecie „wysoko rozwiniętej nowoczesności”¹. Umożliwia ona bowiem efektywne i satysfakcjonujące radzenie sobie ze zmianą, złożonością, niepewnością i ryzykiem – zjawiskami inherentnie wpisanymi w rzeczywistość późnej nowoczesności. Tym samym postrzega się refleksyjność jako pewną sprawność współczesnego człowieka, jego kompetencję. Jedynie sygnalizując złożoność współczesnego świata przybliżam specyfikę refleksyjności rozumianej jako kompetencja współczesnego człowieka. Swoje rozważania kieruję również ku powszechności refleksyjności na gruncie pedagogiki, uznając jej kompetencyjny aspekt za jeden z elementów konstytuujących współczesny metadyskurs o edukacji.

Refleksyjność jednak, może być również pojmowana jako jedna z cech stosowanych do opisu stylu poznawczego. Ów styl poznawczy, czyli preferowany przez człowieka sposób funkcjonowania w zakresie czynności poznawczych i intelektualnych, zdaje się wpółwyznaczać możliwości człowieka w kształtowaniu swoich kompetencji, samą kompetencją jednak nie będąc. W tekście uzasadniam więc, że refleksyjność (obok pojmowania jej jako kompetencji) jest również predyspozycją, stanowi bowiem

---

¹ „Wysoko rozwinięta” lub „późna” nowoczesność, ale też po prostu „nowoczesność” – tak „dzisiejszy świat” określa Anthony Giddens. Zob. A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, tł. A. Szulżycka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 2006, s. 13-14, 29-37.

o sposobie funkcjonowania człowieka w ogóle, predysponując go do określonych zachowań poznawczych i niejako wyznaczając możliwości kształtowania określonych kompetencji.

Refleksyjność jako istotna kompetencja współczesnego człowieka

W czasach późnej nowoczesności, „społeczeństwa ryzyka”² refleksyjność nabiera szczególnego znaczenia. Specyfika współczesnej sytuacji społeczno-kulturowej, globalizacja, relatywizacja i unifikacja systemów normatywnych, a także upadek dotychczasowego porządku społecznego i konstruowanie nowej rzeczywistości w kontekście „modernizacji refleksyjnej”³ oraz niespotykana dotąd dynamika przemian i emergentny charakter drobnych zmian, obligują do refleksyjności w każdym obszarze ludzkiego życia przeżywanego i analizowanego w różnych perspektywach przestrzenno-czasowych.

Ambiwalencja, niepewność i ryzyko inherentnie wpisane w organizację późno nowoczesnej codzienności, naruszają dotychczasową jej ciągłość, stabilność i pewność, skazując człowieka na permanentne dostosowywanie się do wciąż zmieniające się rzeczywistości. Nieustannie też człowiek staje przed nieznanymi dla siebie wyzwaniami, takimi jak chociażby: oderwanie życia od kontekstu czasu i jasno określonej przestrzeni, zagubienie pomiędzy globalnymi aspiracjami nowoczesności a lokalnym wymiarem egzystencji, czy też reorganizacja stosunków społecznych w ramach społeczeństwa sieci.

Sprawne, efektywne i satysfakcjonujące funkcjonowanie w takich okolicznościach wymaga od człowieka refleksyjności. Powszechne wręcz stało się przekonanie, że refleksyjność to wymóg nowoczesności, to obligatoryjny, a przynajmniej pożądaný, sposób działania współczesnego człowieka, konieczna postawa zapewniająca skuteczne odnoszenie się do zmiennej, złożonej i ryzykownej rzeczywistości, to wreszcie kompetencja, która w katalogu sprawności warunkujących efektywne działanie współczesnego człowieka zyskuje status: „obowiązkowa”.

Refleksyjność zapewnia nam – być może pozorne, ale jednak – poczucie kontroli nad otaczającym nas światem, umożliwia racjonalne i efektywne odnoszenie się do codziennych spraw, wreszcie ułatwia udzielanie rzeczowych i satysfakcjonujących odpowiedzi na pytania egzystencjalne, które *de facto* stawia przed nami samo życie. Jest to również postawa o tyle konieczna, o ile „otworzymy się”⁴ na powszechny pluralizm, na wszechobecną różnorodność i wielowymiarowość, na potencjalność i możliwość

---

² U. Beck, *Społeczeństwo światowego ryzyka. W poszukiwaniu utraconego bezpieczeństwa*, przeł. B. Baran, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa, 2012.

³ U. Beck, A. Giddens, S. Lash, *Modernizacja refleksyjna. Polityka tradycja i estetyka w porządku społecznym nowoczesności*, tł. J. Konieczny, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 2009.

⁴ Interesującej eksplikacji „otwarcia” dokonała Jolanta Brach-Czaina w swojej książce „Szczeliny istnienia”. Autorka tak pisała o „otwarcu”: „[...] stan otwarcia oznacza dopuszczenie wszelkich możliwości. [...] Otwarcie jest czystą potencjalnością. Przejawem zgody na różnorodność świata. [...] gdy o człowieku mówimy, że jest otwarty, mamy na myśli swobodę przyswajania świata, zdarzeń, informacji, ludzkich postaw i zdolność cieszenia się różnorodnością zjawisk”. J. Brach-Czaina, *Szczeliny istnienia*, Wydawnictwo eFKa, Kraków, 1999, s. 27.

rzeczywistości. Wówczas konsekwentnie w swoim działaniu przejawiamy analityczne nastawienie do życia, refleksyjnie mobilizowaną aktywność.

Wanda Dróżka konstatuje wprost: „nowoczesność wymaga [podkr. A.J] refleksyjności dyskursywnej”, a więc:

zdolności i umiejętności myślowego zaprogramowania własnych relacji z otoczeniem poprzez ciągłe, nieustanne monitorowanie (samoobserwację) intencji, motywów i powodów, a więc dążenie do rozumienia źródeł swych celów, dążeń i zamierzeń, a także swego położenia w środowisku, możliwości oraz ograniczeń strukturalnych i podmiotowych⁵.

Potrzebę działania refleksyjnego potęguje także specyfika wysoko rozwiniętej nowoczesności, u źródeł której legły permanentne aktualizowanie, rewidowanie i wybieranie. Współczesny człowiek to *homo eligens*⁶ – człowiek wybierający, którego dystynktywną sprawnością jest właśnie refleksyjność⁷. Co więcej, w skomplikowanych i pluralistycznych społeczeństwach podlegających intensywnym zmianom, refleksyjność stanowi warunek *sine qua non* bycia człowieka w świecie. Dokonywane wybory i podejmowane decyzje rozstrzygają bowiem nie tylko o tym, co człowiek robi, ale również wyznaczają to kim jest.

Człowiek późnej nowoczesności to jednak przede wszystkim refleksyjny podmiot działający. Połączenie refleksyjności i działania stanowi wręcz o istocie późnonowoczesnego człowieka, który przyjmując ową mentalną (refleksyjną) postawę zdolny jest rozpoznawać warunki życia społecznego i kreatywnie się do nich odnosić, czy jak ujął to Anthony Giddens – „radzić sobie”⁸ w rozmaitych sytuacjach życiowych. Owo radzenie sobie, ów optymalny sposób jednostkowego działania, dotyczy zarówno wymiaru zewnętrznego ludzkiej aktywności (a więc monitorowanie efektywności działań, rewidowanie podejmowanych czynności, ocena własnej sprawczości), jak też sfery wewnętrznej (czyli wybór stylu życia, kreowanie tożsamości, podtrzymanie ciągłości biograficznej narracji).

Człowiek refleksyjny to taki, który podejmując wszelkie czynności świadomie dokonuje namysłu nad nimi, rozważa alternatywne kroki, analizuje sposób i rezultaty wykonywanych czynności. W ferowaniu sądów jest ostrożny, a jego decyzje i opinie poprzedzone są głębszym zastanowieniem i rozmyśleniem. Refleksyjność charakteryzuje osoby, które permanentnie analizują okoliczności życia, prowadzą pogłębione

⁵ W. Dróżka, *Generacja wielkiej zmiany. Studium autobiografii średniego pokolenia nauczycieli polskich 2004*, Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego, Kielce, 2008, s. 34.

⁶ Zob. A. Siciński, *Styl życia, kultura, wybór*, Warszawa, Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk, 2002, s. 77-90.

⁷ Uznaję wagę wyborów dokonywanych przez współczesnego człowieka i zgadzam się z socjologami, że obecnie musimy podejmować dużo więcej decyzji i z dużo większą częstotliwością stajemy przed wciąż nowymi dla nas wyborami. Jednocześnie jednak bliskie jest mi podejście psychologów społecznych, którzy dowodzą, że ponad 40 procent naszych codziennych działań nie jest wspartych na wyborach, lecz na nawykach. Już William James w 1892 roku pisał: „Całe nasze życie, tak dalece, jak dalece ma ono określone postać, nie jest niczym więcej niż zbiorem nawyków” (cyt. za: Ch. Duhigg, s. 20). Niejednokrotnie więc to, co wydaje nam się świadomą decyzją jest nawykiem. Zob. Duhigg Ch., *Siła nawyku. Dlaczego robimy to, co robimy i jak można to zmienić w życiu i biznesie*, tłum. M. Guzowska, Warszawa, Dom Wydawniczy PWN, 2014, s. 20.

⁸ A. Giddens, *Nowoczesność...*, op. cit., s. 57.

rozważania nie tylko w sytuacjach problemowych, ważkich czy granicznych, ale także w sytuacjach codziennych, a dzięki podejmowanej refleksji, przekonują się o swojej podmiotowości i sprawczości. Astrid Męczkowska zwróciła uwagę, że podejmowane działanie refleksyjne ma charakter celowy⁹. Refleksyjność więc charakteryzuje człowieka, który nie dość, że świadomy jest swojej refleksyjności, to refleksje snuje na skutek świadomie artykułowanych celów.

Na tej podstawie można wnioskować, że refleksyjność to „cecha”, „atrybut”, „właściwość”, „sposób funkcjonowania” człowieka refleksyjnego. Jest ona konsekwencją podejmowanego przez niego „zestawu”, „ogółu” refleksji rozumianych zarówno jako pojedynczy akt myślenia, jak i złożony proces myślowy. Kompetencja wszak – jak zauważył Jean-Marie Barbier – to konstrukt powstający „w wyniku wnioskowania na podstawie zaangażowania danego podmiotu w konkretne czynności”¹⁰. O posiadanej przez jednostkę kompetencji (w tym przypadku – refleksyjności) wnioskujemy więc na podstawie konkretnych jej działań, czyli dokonywanych/podejmowanych refleksji.

Refleksyjność¹¹ jako „pulsująca kategoria” pedagogiczna

Maria Dudzikowa słusznie zauważyła, że druga połowa XX. wieku upłynęła (między innymi) pod znakiem kompetencyjnego *boomu*. Pojęcie „kompetencji” stało się bardzo popularne zarówno w życiu codziennym jak i w nauce, skutkując z jednej strony jego potocznością, przez co też semantyczną powierzchownością, z drugiej zaś „kompetencja nabiera w nauce charakteru **swoistego paradygmatu** [podkr. A.J.] mającego znaczenie empiryczne, ekspiacyjne i predyktywne szczególnie nośnego przy rozpatrywaniu zjawiska podmiotowości człowieka i jego adaptacji w różnych okresach cyklu życia [...]”¹². Maria Dudzikowa zwróciła też uwagę na kosmopolityzm „kompetencji” i powszechne jej/ich użycie w filozofii, psychologii, socjologii, etnologii, lingwistyce, pedagogice i wielu innych dziedzinach. Kompetencje językowe, poznawcze, interpretacyjne, emancypacyjne, kulturowe, społeczne, a także „miękkie”, „twarde”, medialne, cyfrowe i informacyjne na stałe weszły do języka nauki, wnosząc ze sobą wieloznaczność pojęcia „kompetencja”.

Nie ma w tym zresztą nic dziwnego, że odmienny punkt widzenia, odmienne teoretyczne uzasadnienia generują różne koncepcje zjawiska. Podobnie rzecz ma się z refleksyjnością, która – jak zauważyła Wanda Dróżka – jest „całościową kategorią poznawczą o randze **paradygmatu** [podkr. A.J.], ukazującą, odmienne od tradycyj-

⁹ Zob. A. Męczkowska, *Od świadomości nauczyciela do konstrukcji świata społecznego*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków, 2002, s. 130.

¹⁰ J.-M. Barbier, *Leksykon analizy aktywności*, przekł. E. Marynowicz-Hetka, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 2016, s. 100.

¹¹ W tej części tekstu, konsekwentnie, rozpatruję refleksyjność rozumianą jako kompetencja współczesnego człowieka.

¹² M. Dudzikowa, *Kompetencje autokreacyjne – czy i jak są możliwe do nabycia w toku studiów pedagogicznych*, [w:] M. Dudzikowa, A. A. Kotusiewicz (red.), *Z pogranicza idei i praktyki edukacji nauczycielskiej*, Wydawnictwa Uniwersytetu warszawskiego, Białystok, 1994, s. 137.

nych, relacje i zależności między wiedzą, myśleniem i działaniem współczesnego człowieka, żyjącego w warunkach radykalnego przełomu kulturowego określanego mianem <<wielkiej zmiany>>¹³.

Refleksyjność nie jest już tylko własnością podmiotu zdolnego do samoświadomej refleksji i nie stanowi wyłącznie czynności umysłu ujmującego bądź uświadamiającego sobie własne akty, lecz jako właściwość ludzkiego działania w ogóle, pojmowana jest jako „systematyczne poddawanie rewizji ze względu na nowo zdobyte wiadomości lub nabytą wiedzę większości zachowań ludzi i materialnego środowiska naturalnego”¹⁴. Chodzi więc o refleksyjność w polityce, nauce, ekologii, życiu indywidualnym i zbiorowym, życiu rodzinnym, a nawet uczuciach.

Podobnie zatem jak „kompetencje”, „refleksyjność” także nie jest pojęciem jednorodnym i jednoznacznym. Wieloznaczność i złożoność refleksyjności nie jest jednak jej mankamentem, lecz walorem. Swoisty kosmopolityzm refleksyjności niejednokrotnie stanowi inspirację do dalszych rozważań i poszukiwań na drodze generowania, wyzwalania, a może tylko odkrywania wciąż nowych obszarów jej użyteczności i zastosowania.

Tym samym i „kompetencje”, i „refleksyjność” można uznać za pojęcia o znaczeniach ruchomych generowanych przez konteksty w jakich występują. Co więcej, tego typu pojęcia – określane przez Joannę Rutkowiak jako „pulsujące kategorie”¹⁵ – uobecniają bieżący stan myślenia o edukacji i stanowią jej potencjał teorii twórczy. Wydaje się, że i „kompetencje”, i „refleksyjność” stanowią pojęcia nośne dla uobecniania dynamiki edukacji, ukierunkowują też myślenie pedagogów wokół kwestii wielości rozumień i różnorodności znaczeń komponentów procesu kształcenia. Refleksyjność rozumiana jako kompetencja, niejako w dwójnasób stanowi potencjał dla „pulsowania”, a zatem pojawiania się, rozkwitu, zanikania, ożywiania i wyciszania koncepcji, teorii, praktyk edukacyjnych. Znajduje to odzwierciedlenie w literaturze przedmiotu.

Refleksyjność pojmowana jako współczesna kompetencja stanowi (szczególnie od połowy XX. wieku) uznany przedmiot zainteresowania pedagogów. O refleksyjności będącej wyznacznikiem nauczycielskiego profesjonalizmu – na gruncie polskim – pisali m.in., Stanisław Dylak¹⁶, Henryka Kwiatkowska¹⁷, Maria Czerepaniak-Walczak¹⁸, Bogusława D. Gołębniak¹⁹, Henryk Mizerek²⁰, Wanda Dróżka²¹.

¹³ W. Dróżka, op. cit., s. 30-31.

¹⁴ A. Giddens, *Nowoczesność...*, op. cit., s. 36.

¹⁵ J. Rutkowiak, „Pulsujące kategorie” jako wyznaczniki mapy odmian myślenia o edukacji, [w:] J. Rutkowiak (red.), *Odmiany myślenia o edukacji*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków, 1995, s. 13-51.

¹⁶ S. Dylak, *Kształcenie nauczycieli do refleksyjnej praktyki. Zarys genezy, istoty i rozwoju koncepcji (studium literaturowe)*, „Rocznik Pedagogiczny” 1996, nr 19, s. 35-60.

¹⁷ H. Kwiatkowska, *Edukacja nauczycieli. Konteksty – kategorie – praktyki*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa, 1997.

¹⁸ M. Czerepaniak-Walczak, *Refleksja zawodowa nauczyciela-wychowawcy, jej przedmiot, źródła i rola*, „Studia Pedagogiczne” 1995, t. 61, s. 71-82; M. Czerepaniak-Walczak, *Aspekty i źródła profesjonalnej refleksji nauczyciela*, Edytor, Toruń, 1997.

¹⁹ B. D. Gołębniak, *Zmiany edukacji nauczycieli. Wiedza – biegłość – refleksyjność*, Edytor, Toruń-Poznań, 1998.

²⁰ H. Mizerek, *Dyskursy współczesnej edukacji nauczycielskiej. Między tradycjonalizmem a ponowoczesnością*, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Olsztyn, 1999.

²¹ W. Dróżka, op. cit.

Koncepcję edukacji refleksyjnej, której celem jest – jak zakłada sama autorka – „człowiek refleksyjny, osoba wdrożona do głębokiego zastanawiania się przed podejmowaniem decyzji lub czynności, zwłaszcza o cechach moralnie niejednoznacznych, według przyjętego w społeczeństwie systemu wysokich wartości”²², stworzyła Wanda Woronowicz²³.

Literatura pedagogiczna bogata jest też w treści poruszające wątek refleksyjnego kształcenia nauczycieli²⁴ oraz roli refleksji w rozwoju zawodowym nauczycieli²⁵. Znaczące są też rozważania i badania nad etapami refleksyjności oraz jej pomiarem²⁶.

Idea refleksji ma również swoje miejsce w dydaktykach szczegółowych. Autorzy nawiązując do koncepcji refleksyjnego praktyka przekonują o możliwości i konieczności jej stosowania w nauczaniu każdego przedmiotu na każdym etapie edukacji²⁷.

Ważny nurt w podejmowanych rozważaniach i badaniach stanowi rozwijanie refleksyjności uczniów tak, by w podejmowanych w przyszłości działaniach byli efektywni, skuteczni i usatysfakcjonowani poziomem swoich sprawności²⁸. Autorzy propo-

---

²² W. Woronowicz, *Edukacja refleksyjna*, [w:] T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku. T. 1*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa, 2003, s. 965.

²³ W. Woronowicz, *Edukacja refleksyjna*, Wydawnictwo Uczelniane WSP, Słupsk, 1996; W. Woronowicz, *Problemy edukacji refleksyjnej*, Wydawnictwo Uczelniane Bałtyckiej Wyższej Szkoły Humanistycznej, Koszalin, 2000; W. Woronowicz, *Refleksja, sumienie, edukacja*, Wydawnictwo Pomorskiej Akademii Pedagogicznej, Słupsk, 2006; W. Woronowicz, *Inspiracje edukacji refleksyjnej*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń, 2014.

²⁴ Zob. H. Mizerek, *W stronę refleksyjnego modelu nauczania*, „Kształcenie Nauczycieli” 1994, nr 1, s. 3-17; S. Dylak, op. cit.; M. Witkowska, *Refleksyjny student – refleksyjny praktyk. Kształcenie myślenia refleksyjnego przyszłych nauczycieli języka angielskiego*, [w:] M. Pawlak, A. Mystkowska-Wiertelak, A. Pietrzykowska (red.), *Nauczyciel języków obcych dziś i jutro*, Wydawnictwo Uczelniane Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, Kalisz, 2008, s. 129-139; M. Wójcik, *Refleksyjność jako wartość w profesjonalnym kształceniu studentów*, [w:] J. Kostkiewicz (red.), *Aksjologia w kształceniu pedagogów*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków, 2008, s. 295-305; M. Frejman, S. D. Frejman, *O rozwijaniu refleksyjnej postawy przyszłych nauczycieli*, [w:] B. Muchacka, M. Szymański (red.), *Nauczyciel w świecie współczesnym*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków, 2008, s. 143-150; B. Bednarczuk, *Portfolio w procesie kształtowania refleksyjności przyszłych nauczycieli*, [w:] A. Karpińska, W. Wróblewska (red.), *Kierunki rozwoju dydaktyki w dialogu i perspektywie*, Difin, Warszawa, 2011, s. 260-275.

²⁵ Zob. Ch. Day, *Rozwój zawodowy nauczyciela*, przekł. J. Michalak, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk, 2004; M. Magda, *Nauczyciele o swoim rozwoju zawodowym*, [w:] D. Waloszek (red.), *Pytania o edukację*, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra, 2003, s. 126-135; M. Olejniczak, *Uwarunkowania rozwoju zawodowego nauczyciela*, [w:] E. Przygońska (red.), *Nauczyciel. Rozwój zawodowy i kompetencje*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń, 2010, s. 49-65.

²⁶ Zob. A. Brzezińska, *Refleksja w działalności nauczyciela*, „Studia Edukacyjne” 1997, nr 3, s. 113-131; A. Perkowska-Klejman, *Czy twoi studenci są refleksyjni?*, „Studia Edukacyjne” 2012, nr 21, s. 211-232; A. Perkowska-Klejman, *Cztery poziomy refleksyjności studentów*, „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja” 2014, nr 2, s. 69-78.

²⁷ Zob. S. G. Paris, L. R. Ayres, *Stawanie się refleksyjnym uczniem i nauczycielem*, tł. M. Janowski, M. Micińska, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa, 1997; E. Zawadzka, *Nauczyciele języków obcych w dobie przemian*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków, 2004; A. Krajewska, *Sprężenie zwrotne i refleksja – determinanty jakości procesu i wyników kształcenia*, [w:] K. Denek, F. Bereźnicki, J. Świrko-Pilipczuk (red.), *Proces kształcenia i jego uwarunkowania (2)*, Agencja Wydawnicza „Kwadra”, Szczecin, 2003, s. 208-213.

²⁸ Zob. B. Kosáčová, *Refleksyjna nauka w szkole podstawowej*, [w:] T. Lewowicki, W. Puślecki, S. Włoch (red.), *Transformacja w polskiej edukacji wczesnoszkolnej*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków, 2004, s. 85-96; I. Kopaczyńska, *Uwarunkowania rozwoju refleksyjności młodszego ucznia*, [w:] D.

nują różnorodne rozwiązania metodyczne i zachęcają do skanalizowania uwagi nauczyciela i ucznia na rozwijaniu kompetencji refleksyjnego myślenia i działania. Chodzi między innymi o poznawanie świata z uwzględnieniem jego wielowymiarowości, względności i kontekstualności. Jednostronne rozumienie sytuacji, niedostrzeganie alternatywnych sposobów widzenia oraz trzymanie się jednego kontekstu i tych samych przekonań niechybnie prowadzą do bezrefleksyjności²⁹.

Zbigniew Kwieciński przekonuje wręcz, że czas nowej edukacji to czas rozwijania „kompetencji do refleksyjności, do krytycznego deliberowania świata, kultury i własnego człowieczeństwa, do ciągłego uczenia się i do współdziałania z innymi”³⁰. Tym samym edukacji potrzebni są nauczyciele, którzy stwarzać będą uczniom warunki do rozwijania tych kompetencji. Refleksyjność jawi się pośród nich jako sprawność kluczowa, także w kontekście meta dyskursu o edukacji.

* * *

Na podstawie powyższych rozważań, należy zgodzić się z Anthonym Giddensem, że refleksyjność to „niezbyszalny składnik kompetencji podmiotu działającego”³¹, od której w dużym stopniu zależy jakość jego życia. Refleksyjność umożliwia permanentne monitorowanie i rewidowanie zachowania własnego i innych, ustawiczne analizowanie i wybieranie spośród dostępnych możliwości bycia w świecie i wreszcie tworzenie własnej podmiotowości. Jest więc refleksyjność kompetencją, która zaświadcza o radzeniu sobie w rzeczywistości późnej nowoczesności. Do refleksyjności należy wdrażać/kształcić, w duchu refleksyjności wychowywać. Pedagodzy w teorii i praktyce upominają się o refleksyjność w nauczaniu proponując konkretne metody i techniki uczenia się i rozwijania refleksyjności. Tym samym refleksyjność jawi się jako sprawność, której można się wyuczyć, nabyć w toku celowego samokształcenia lub kształcenia.

I jest to oczywiście prawda. Chcę jednak zwrócić również uwagę Czytelnika na refleksyjność rozumianą jako cecha stylu poznawczego, by wykazać, że obok pojmowania jej jako kompetencji, może być ona także predyspozycją. Z punktu widzenia psychologów różnic indywidualnych refleksyjność jest przede wszystkim, jedną z cech stosowaną do opisu stylu poznawczego, a przyjmując takie rozumienie refleksyjności, należy ją uznać za jeden z wymiarów funkcjonowania człowieka w ogóle, który predysponuje go do określonych zachowań poznawczych i niejako wyznacza możliwości

---

Waloszek (red.), *Edukacja dzieci sześciolletnich w Polsce*, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra, 2005, s. 115-126; W. Woronowicz, *Czy możliwa jest edukacja refleksyjna dzieci czteroletnich?*, „Wychowanie na co Dzień” 2002, nr 4/5, s. 27-29; A. Perkowska-Klejman, *Refleksyjność w praktyce edukacyjnej*, [w:] W. Żłobicki (red.), *Współczesna przestrzeń edukacyjna. Geniza, przemiany, nowe znaczenia. T. 1*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków, 2013, s. 441-450.

²⁹ Por. E. J. Langer, *Problemy uświadamiania. Konsekwencje refleksyjności i bezrefleksyjności*, tł. D. Bartkowska-Nowak, [w:] T. Maruszewski (red.), *Poznanie, afekt, zachowanie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 1993, s. 137-179.

³⁰ Z. Kwieciński, *Potrzeba edukacji krytycznej*, [w:] Z. Kwieciński, *Pedagogie postu. Preteksty – konteksty – podteksty*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków, 2012, s. 404.

³¹ A. Giddens, *Stanowienie społeczeństwa. Zarys teorii strukturalizmu*, przekł. S. Amsterdamski, Zysk i Ska Wydawnictwo, Poznań, 2003, s. 41.

kształtowania określonych kompetencji.

W dalszej części tekstu przedstawię właśnie ten aspekt refleksyjności, wskazując, że może ona stanowić punkt wyjścia, a nie punkt dojścia w rozważaniach o kompetencjach współczesnego człowieka.

Zanim jednak dokonam charakterystyki refleksyjności poznawczej, podkreślając te jej cechy, które przemawiają za uznaniem jej za predyspozycję, dookreślę i zestawię ze sobą pojęcia: kompetencja i predyspozycja.

Kompetencja a predyspozycja – ustalenia definicyjne

Pojęcie kompetencja, często kojarzone z kompetencjami zawodowymi, profesjonalnymi³² oznacza również „zakres czyjejś wiedzy, umiejętności i doświadczenia”³³, czy też (jak ma to miejsce w języku psychologii) „zdolność do wykonania jakiegoś zadania lub dokonania czegoś”³⁴. Kompetencja, jak zdefiniowała ją Maria Czerepaniak-Walczak – i jest to dla mnie wiążąca definicja – jest „świadomym, wyuczalnym, satysfakcjonującym, choć nie niezwykłym, poziomem sprawności [podkr. A.J.] warunkującym efektywne zachowanie się (działanie) w jakiejś dziedzinie”³⁵. Jak zauważyła Maria Czerepaniak-Walczak, jest kompetencja taką właściwością człowieka, „która jest uświadamiana przez niego samego oraz dostrzegana przez innych, którzy mogą orzekać, że według nich osoba jest kompetentna w wybranej dziedzinie”³⁶.

Kompetencje umożliwiają zdobywanie osiągnięć, ale też nabycie kompetencji stanowi osobiste osiągnięcie, nie jest bowiem kompetencja jednorazowym aktem powstałym w wyniku olśnienia czy objawienia. Nabywanie kompetencji, ich doskonalenie dokonuje się w procesie uczenia się: samodzielnego lub inspirowanego zorganizowanym i celowym oddziaływaniem innych ludzi. Rozwój kompetencji możliwy jest w ciągu całego życia i przebiega na drodze wzbogacania posiadanych już kompetencji o nową wiedzę, umiejętności i doświadczenie. Kompetencje wszak – jak scharakteryzowała je Maria Czerepaniak-Walczak – są „interaktywne”, a zatem permanentnie aktualizowane zgodnie ze zmieniającym się kontekstem oraz „stałe ponad sytuacyjnie”, czyli „możliwe jest włączanie nowych informacji i doświadczeń do istniejących już struktur”³⁷.

---

³² W tym ujęciu kompetencja oznacza „zakres uprawnień urzędu lub urzędnika do zajmowania się określonymi sprawami i podejmowania dotyczących ich decyzji”. J. Bralczyk (red.), *Słownik 100 tysięcy potrzebnych słów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 2005, s. 308.

³³ J. Bralczyk (red.), op. cit., s. 308.

³⁴ A. S. Reber, *Słownik psychologii*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa, 2000, s. 307.

³⁵ M. Czerepaniak-Walczak, *Kompetencja: słowo kluczowe czy „wytrych” w edukacji?*, „Neodidagmata” 1999, nr 24, s. 61.

³⁶ Ibidem, s. 60.

³⁷ Ibidem.

Charakteryzujące kompetencje dynamika i zmiana³⁸, nie wykluczają możliwości oceny poziomu kompetencji człowieka. Wiesław W. Szczęsny³⁹ zauważył, że kompetencje są stopniowalne, jesteśmy bowiem bardziej kompetentni w jednej dziedzinie, a w innej mniej. Kompetencje innych ocenia osoba kompetentna do wyrażania takich ocen. Zazwyczaj dokonuje tego na podstawie konkretnego zachowania człowieka, wyrażanych przez niego sądów i opinii.

Z kolei semantyka pojęcia „predyspozycja” kieruje nas do rozumienia go jako „wrodzonej skłonności lub zdolności do czegoś”⁴⁰, ale też jako „podatność na coś”⁴¹; czy też „uzdolnienia do czegoś; dyspozycja”⁴². W moim rozumieniu predyspozycja to właśnie skłonność, podatność, tendencja, usposobienie do czegoś. Predysponować to „określać przeznaczenie, przydatność do czegoś ze względu na szczególne cechy”⁴³. Można zatem mieć predyspozycje do szybkiego nawiązywania kontaktów z rówieśnikami, lub nie mieć predyspozycji do gry na pianinie. Mówimy też: doświadczenie w polityce predysponuje go do odegrania ważnej roli w rządzie lub warunki fizyczne predysponują go do określonego zawodu. Predyspozycje mogą być psychiczne, fizyczne, aktorskie, muzyczne, etc. Można mieć, zdradzać predyspozycje do czegoś.

Kompetencja to zatem nabywany w drodze uczenia się, uświadamiany sobie i satysfakcjonujący poziom naszej sprawności w określonej dziedzinie. Predyspozycja zaś to skłonność, tendencja do czegoś, również do nabywania pewnych sprawności, kompetencji.

Zastanawia zatem czym jest refleksyjność pojmowana jako cecha stylu poznawczego? Czy należy ją uznać za kompetencję, czy raczej za predyspozycję do kształtowania określonych kompetencji?

Refleksyjność jako cecha stylu poznawczego

Styl poznawczy to preferowany przez człowieka sposób funkcjonowania w zakresie czynności poznawczych i intelektualnych, wybierany przez niego z posiadanego zasobu zachowań, „zwłaszcza w sytuacjach, w których wymagania zewnętrzne nie są jednoznacznie określone”⁴⁴. Jak zauważyła Anna Matczak, styl poznawczy jest zindywidualizowanym rodzajem nastawienia czynnościowego człowieka, które stanowi

---

³⁸ Ibidem, s. 60-61.

³⁹ W. W. Szczęsny, *Konceptualizacja „kompetencji” jako elementarnego pojęcia teorii wychowania*, „Kultura i Edukacja” 1997, nr 1-2, s. 66.

⁴⁰ J. Bralczyk (red.), op. cit., s. 632.

⁴¹ A. Markowski, R. Pawelec, *Wielki słownik wyrazów obcych i trudnych*, Wydawnictwo WILGA, Warszawa, 2001, s. 604.

⁴² B. Dunaj (red.), *Słownik spótczesnego języka polskiego*, Wydawnictwo WILGA, Warszawa, 2000, s. 144.

⁴³ J. Bralczyk (red.), op. cit., s. 632.

⁴⁴ A. Matczak, *Styl poznawcze*, [w:] J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki. T. 2*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk, 2006, s. 781.

o gotowości do podejmowania przez niego określonego rodzaju czynności poznawczych i tym samym ukierunkowuje sposób jego funkcjonowania we wszelkich sytuacjach poznawczych⁴⁵.

Indywidualne tendencje do funkcjonowania w określony sposób nie oznaczają jednak, że nie potrafimy reagować i zachowywać się w sposób odmienny. Inny – niż preferowany – styl działania uruchamiamy zazwyczaj w sytuacjach zadaniowych, w których wyraźnie wymaga się od nas określonego sposobu działania, w których otrzymujemy jednoznaczne instrukcje dotyczące wykonania zadania. Gdy jednak warunki te nie są skonkretyzowane lub nasza aktywność jest działaniem swobodnym, wybieramy sposób zgodny z własnymi skłonnościami i potrzebami⁴⁶. A zatem, należy wyraźnie podkreślić, że styl poznawczy nie przesądza o jednorodności naszego funkcjonowania, a jedynie ujawnia preferowane przez nas „techniki zmierzania do celu”⁴⁷, spontanicznie wybierany sposób radzenia sobie z problemem poznawczym. Co więcej – a co w podejmowanej problematyce zdaje się stanowić jej *clou* – za Hermanem A. Witkinem i Johnem C. Wrightem, Anna Matczak precyzuje, że owych technik, sposobów zmierzania do celu nie należy utożsamiać z „kompetencjami w zakresie jego osiągnięcia”⁴⁸. Podchodzić do problemów poznawczych, a wykazywać się efektywnością ich rozwiązania to dwie różne sprawy.

Preferencje poznawcze kształtują się od wczesnego dzieciństwa i, mimo iż podlegają zmianom rozwojowym, w przebiegu życia ludzkiego odznaczają się stosunkowo dużą stałością. Styl poznawczy charakteryzuje więc raczej człowieka w ogóle, aniżeli tylko jego funkcjonowanie w danej sytuacji, będąc zaś poznawczym przejawem szerszych wymiarów funkcjonowania, stanowi o osobowości człowieka.

Jedną z cech stosowanych do opisu stylu poznawczego jest refleksyjność-impulsywność, którą Jerome Kagan⁴⁹ określił jako preferowane tempo poznawcze. Jego zdaniem kluczowe znaczenie przy rozwiązywaniu problemów poznawczych ma czas, jaki osoba przeznaczona na zastanawianie się nad trafnością swoich hipotez. Poprawność lub błędność odpowiedzi jest pochodną owego zastanawiania się. A zatem refleksyjność to „tendencja [podkr. A.J.] do długiego namyślenia się i popełniania niewielu błędów”⁵⁰, impulsywność zaś to „tendencja [podkr. A.J.] do szybkiego udzielania odpowiedzi i popełniania wielu błędów”⁵¹. Pojęcie „tendencja” użyte do zdefiniowania refleksyjności i impulsywności, zdaje się jednoznacznie wskazywać czym są oba te fenomeny. Tendencja, czy też skłonność, inklinacje do pewnego typu zachowań nie są jednak jeszcze kompetencją, a więc satysfakcjonującym poziomem sprawności, a dopiero zapowiedzią, potencjalnością określonych kompetencji.

---

⁴⁵ Zob. A. Matczak, *Znaczenie stylu poznawczego w procesie uczenia się*, „Psychologia Wychowawcza” 1981, nr 1, s. 2.

⁴⁶ Zob. A. Matczak, *Style poznawcze*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1982, s. 32.

⁴⁷ H. A. Witkin, *Cognitive styles in persona land cultural adaptation*, Clark University Press, [Worcester, MA], 1978, s. 25-26.

⁴⁸ A. Matczak, *Style poznawcze*, op. cit., s. 27.

⁴⁹ J. Kagan, *Reflection - impulsivity: The generality and dynamics of conceptual tempo*, „Journal of Abnormal Psychology” 1966, nr 17, s. 17-24.

⁵⁰ A. Matczak, *Style poznawcze*, [w:] J. Strelau (red.), op. cit., s. 763.

⁵¹ Ibidem.

Interesująca mnie refleksyjność wiąże się – podobnie zresztą jak myślenie refleksyjne Johna Deweya⁵² – z wielostronnością i analitycznością percepcji. Osoby refleksyjne charakteryzują się skłonnością do starannego, dokładnego i wnikliwego analizowania zadania oraz potencjalnych rozwiązań w celu uniknięcia błędu i znalezienia rozwiązania najbardziej poprawnego. W sytuacjach zadaniowych osoby te opóźniają udzielenie odpowiedzi, celem rozważenia różnych nasuwających się rozwiązań, porównania ich pod względem trafności i dokonania wyboru najlepszego z nich. Poznawcza refleksyjność – ze znamioną dla niej rozważą i troską o poprawność wyniku podejmowanych czynności poznawczych – skutkuje więc wydłużonym kontaktem z sytuacją zadaniową i mniejszą liczbą popełnionych błędów.

Różnice w preferowanym stylu poznawczym (refleksyjność–impulsywność) ujawniają się już w niemowlęctwie⁵³, a nawet – jak twierdzą niektórzy badacze – w okresie płodowym⁵⁴. Istnieją również hipotezy, w myśl których obserwowane już we wczesnym dzieciństwie znamiona stylu poznawczego są dowodem na to, że źródła różnic w zakresie refleksyjności-impulsywności mogą leżeć w „fizjologicznie uwarunkowanym poziomie aktywności ogólnej”⁵⁵. Można zatem sądzić, że z refleksyjnością rodzimy się, że jest to nasza wrodzona właściwość, co raczej czyni ją cechą dziedziczną aniżeli nabywaną kompetencją.

W naturalny i zdaje się nieświadomy sposób, na styl poznawczy dzieci wpływa postępowanie wychowawcze rodziców. Günter Clauss zauważa, że „matki dzieci impulsywnych same są często impulsywne [i] to samo odnosi się do refleksyjności rodziców i ich dzieci”⁵⁶. Indywidualne różnice w zakresie refleksyjności-impulsywności związane są również z różnicami międzypłciowymi⁵⁷, międzykulturowymi oraz statusem społeczno-ekonomicznym. Wynika to z „odmiennych standardów wychowawczych, dostarczanych dzieciom wzorców zachowań i stawianych wymagań, zwłaszcza dotyczących osiągnięć intelektualnych i samokontroli”⁵⁸. Jerome Kagan i Nathan Kogan⁵⁹ stwierdzili, że rodzice nakazując rozwagę, namysł i ostrożność w podejmowanym działaniu, przestrzegając przed pomyłkami i błędami, ukierunkowują myślenie i funkcjonowanie dziecka ku refleksyjności. Krytykując zaś jego zbyt powolność i żądając zwiększenia szybkości działania, przyczyniają się do impulsywnego funkcjonowania dziecka.

W tym przypadku można uznać, że refleksyjność jest nabywaną sprawnością, choć trudno przyznać, że dzieje się to za sprawą świadome i celowo podejmowanych

⁵² Zob. J. Dewey, *Jak myślimy?*, przeł. Z. Bastgenówna, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1988.

⁵³ Zob. J. Kagan, B. L. Rosman, D. Day, J. Albert, W. Phillips, *Information processing in the child: Significance of analytic and reflective attitudes*, „Psychological Monographs” 1964, nr 1, s. 1-37.

⁵⁴ J. C. Wright, [za:] A. Matczak, *Style poznawcze*, op. cit., s. 23.

⁵⁵ Ibidem, s. 160.

⁵⁶ Zob. G. Clauss, *Psychologia różnic indywidualnych*, tł. Mirosław S. Szymański, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa, 1987, s. 143.

⁵⁷ Dziewczęta i kobiety częściej są impulsywne niż chłopcy i mężczyźni. Zob. G. Clauss, op. cit., s. 109.

⁵⁸ A. Matczak, *Style poznawcze*, [w:] J. Strelau (red.), op. cit., s. 766.

⁵⁹ J. Kagan, N. Kogan, *Individual variation in cognitive processes*, [w:] P. A. Mussen (red.), *Carmichael's manual of child psychology. T. 1*, Wiley, New York, 1970, s. 1273-1365.

działań. To raczej nasze społeczne i kulturowe otoczenie rozstrzyga o sposobie naszego poznawczego funkcjonowania. Praktyki socjalizacyjne, których (jako dzieci) jesteśmy nieświadomymi uczestnikami, choć stosowane w dużej mierze intuicyjnie, wpływają na preferowane przez nas tempo poznawcze.

Do czego (nie) predysponuje refleksyjność?

Z pedagogicznego punktu widzenia styl poznawczy ucznia, odgrywa znaczącą rolę w procesie uczenia się i współdecyduje o osiągniętych w tym zakresie efektach, czyli nabywanych kompetencjach. Trudno jednak o jednoznaczność w tym obszarze i wskazanie *explicite*, który ze sposobów funkcjonowania poznawczego jest pożądanym i najbardziej skutecznym w wymiarze szkolnej aktywności ucznia. Zarówno refleksyjność, jak i impulsywność mogą korzystnie wpływać na efektywność działania, w zależności od rodzaju sytuacji i wykonywanych zadań⁶⁰.

Uważa się, że uczniowie refleksyjni⁶¹ jako ci, którzy „mają tendencję [podkr. A.J.] do starannego sprawdzania czy ich spostrzeżenia, przypomnienia i wnioski nie są błędne, czy uzyskiwane rozwiązania odpowiadają wymaganiom zadań, czy są jedynymi możliwymi rozwiązaniami lub najlepszymi z możliwych”⁶² lepiej radzą sobie z nauką przedmiotów ścisłych, zwłaszcza z matematyką. Innymi słowy – ich refleksyjność sprawia, że łatwiej/szybciej niż osoby impulsywne osiągają kompetencje w obszarze szkolnego kształcenia matematycznego, czy ogólnie mówiąc w naukach ścisłych. Uczniowie impulsywni – z charakterystycznymi dla nich: pośpiechem i powierzchownością analizy problemów, skłonnością do szybkiego podejmowania decyzji, improwizowania i tolerowania ryzyka – lepsi są w przedmiotach humanistycznych oraz działalności artystycznej i sportowej, co można tłumaczyć tym, że to właśnie impulsywność predysponuje ich do sprawności w tych dziedzinach.

Podobnie rzecz ma się z początkową nauką czytania. Dzieci refleksyjne osiągają lepsze wyniki, bowiem uczniowie impulsywni często robią błędy wynikające z niedokładnego rozpoznawania liter, zgadując zamiast czytać. Refleksyjność utrudnia nato-

---

⁶⁰ Zob. G. Clauss, op. cit., s. 111-112.

⁶¹ W kontekście refleksyjności rozumianej jako styl poznawczy, zapewne bardziej precyzyjne byłoby określenie „uczeń o refleksyjnym stylu poznawczym”, niemniej jednak sami psychologowie (zob. A. Matczak, *Style poznawcze*, op. cit.) powszechnie mówią i piszą o osobach refleksyjnych oraz impulsywnych, stąd świadomie stosuję ten skrót myślowy. Chcę też zwrócić uwagę na fakt, że w potocznym rozumieniu pojęcie „uczeń refleksyjny” to kompilacja słownikowego rozumienia refleksji i refleksyjności jako stylu poznawczego. Uczeń refleksyjny to ten, który snuje rozważania, analizuje, zastanawia się. Charakteryzuje go poznawcza wnikliwość skutkująca długim czasem namysłu. Uczeń refleksyjny to uczeń raczej zachowawczy niż pochopny w swoich decyzjach, czy jak ujęła jego zachowanie i działanie Perkowska-Klejman: „systematycznie oraz krytycznie zastanawia się nad własnym myśleniem, wiedzą i wartościami, a także nad działaniami, które mogą wpływać na innych ludzi”, co nie stoi w sprzeczności z charakterystyką ucznia o refleksyjnym stylu poznawczym, a jedynie ujawnia szerszy kontekst refleksyjności. Cyt. za: A. Perkowska-Klejman, *Refleksyjność...*, op. cit., s. 443-444.

⁶² A. Matczak, *Znaczenie...*, op. cit., s. 5.

miast naukę języka obcego, zwłaszcza jeśli chodzi o „odwagę” wypowiedziania się, stanowi też przeszkodę w nabywaniu pewnych sprawności ruchowych, np. w nauce tańca, którą spowalnia namyślanie się nad każdym etapem czynności⁶³.

Powszechnie pozytywnie wartościowana refleksyjność, z punktu widzenia stylu poznawczego, predysponuje do bycia kompetentnym w dziedzinach, w których wymagana jest duża koncentracja uwagi, precyzja, analityczność oraz wszechstronność w myśleniu i działaniu. Utrudnieniem jest natomiast refleksyjność w tych dyscyplinach i specjalnościach, w których wymagana jest szybkość, żywiołowość i spontaniczność podejmowania decyzji oraz działań, w których nie oczekuje się wnikliwości, poznawczej staranności i nadmiernej rozwagi przy każdym podejmowanym kroku.

Podsumowanie

W świecie wysoko rozwiniętej nowoczesności złożoność i zmienność świata społecznego wymusza na człowieku bardziej otwarty, refleksyjny sposób życia. Ludzie stale muszą reagować na wyzwania świata, adekwatnie odpowiadać na dokonujące się w nim zmiany i nieustannie przystosowywać się do zawiłej i płynnej rzeczywistości. Konieczną kompetencją stanowi refleksyjność, która nabywana w toku rozwoju, adaptowania się do życia w świecie społecznego, kulturowego, gospodarczego, politycznego i aksjonormatywnego kalejdoskopu, wreszcie świadomej kreacji siebie i społecznego otoczenia, zapewnia współczesnemu człowiekowi efektywne funkcjonowanie. Ważnym miejscem uczenia się refleksyjności może być również szkoła, a w niej refleksyjni nauczyciele odpowiedzialni za „urefleksyjnianie”⁶⁴ kolejnych pokoleń. To właśnie pedagodzy dostrzegają „moc” i konieczność refleksyjnego działania domagając się powszechnego jej „użycia”.

Z kolei refleksyjność rozumiana jako cecha stylu poznawczego, zdaje się dowodzić, że refleksyjność jest predyspozycją wyznaczającą możliwości kształtowania określonych kompetencji. Refleksyjność bowiem predysponuje do: sprawności, zdolności, satysfakcjonującej efektywności, wprawy, biegłości (to synonimy kompetencji) w określonej dziedzinie. Możemy więc stwierdzić, że refleksywnie usposobiony uczeń ma większe szanse, aby nabyć/rozwinąć kompetencje w obszarze matematyki, fizyki, nauk ścisłych. Prędzej i sprawniej osiągnie on również kompetencje w obszarze początkowej nauki czytania. Refleksyjność ucznia trudniejszym czyni natomiast osiągnięcie przez niego biegłości w przedmiotach humanistycznych, artystycznych i aktywności sportowej, a więc możemy stwierdzić, że refleksyjność nie predysponuje do osiągnięcia kompetencji w tych akurat dziedzinach.

Refleksyjność jako cecha stylu poznawczego może być jednak uznana również za kompetencję. Poza wspomnianą przesłanką, że nasze tempo poznawcze kształtuje się w oparciu o stawiane nam wymagania/oczekiwania, których źródła tkwią w spo-

---

⁶³ Ibidem, s. 1-12.

⁶⁴ A. Giddens, *Nowoczesność...*, op. cit., s. 48.

łeczno-kulturowych okolicznościach naszego życia, należy zauważyć, że psychologowie różnic indywidualnych dokonują pomiaru refleksyjności⁶⁵, a zatem orzekają o indywidualnym jej nasileniu, co w warunkach szkolnych może być wykorzystane nie tylko jako informacja o antycypowanych kompetencjach, ale także uznane za np. kompetencję wejściową lub wyjściową. Nauczyciele mogą zmierzyć poziom refleksyjności ucznia (swój oczywiście też) np. na początku roku szkolnego i po roku świadomego i celowego oddziaływania, zmierzyć jej poziom wyjściowy. Tym samym uznajemy refleksyjność za kompetencję, która podlega modelowaniu i rozwijaniu zapewniając nam efektywne działanie w określonych dziedzinach.

Jest więc refleksyjność predyspozycją, będąc bowiem jednym z wymiarów funkcjonowania człowieka w ogóle, predysponuje go do efektywnych zachowań w określonych dziedzinach. Jest też refleksyjność kompetencją, która w świecie późnej nowoczesności jest sprawnością obligatoryjną, a przynajmniej pożądaną.

Bibliografia

- Barbier J.-M.: Leksykon analizy aktywności, przekł. E. Marynowicz-Hetka, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 2016.
- Beck U.: Społeczeństwo światowego ryzyka. W poszukiwaniu utraconego bezpieczeństwa, przeł. B. Baran, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa, 2012.
- Beck U., Giddens A., Lash S.: Modernizacja refleksyjna. Polityka tradycja i estetyka w porządku społecznym nowoczesności, tł. J. Konieczny, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 2009.
- Bednarczuk B.: Portfolio w procesie kształtowania refleksyjności przyszłych nauczycieli, [w:] A. Karpińska, W. Wróblewska (red.), Kierunki rozwoju dydaktyki w dialogu i perspektywie, Difin, Warszawa, 2011, s. 260-275.
- Brach-Czaina J.: Szczeliny istnienia, Wydawnictwo eFKa, Kraków, 1999.
- Bralczyk J. (red.): Słownik 100 tysięcy potrzebnych słów, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 2005.
- Brzezińska A.: Refleksja w działalności nauczyciela, „Studia Edukacyjne” 1997, nr 3, s. 113-131.
- Clauss G.: Psychologia różnic indywidualnych, tł. Mirosław S. Szymański, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa, 1987.
- Czerepaniak-Walczak M.: Aspekty i źródła profesjonalnej refleksji nauczyciela, Edytor, Toruń, 1997.
- Czerepaniak-Walczak M.: Kompetencja: słowo kluczowe czy „wytrych” w edukacji?, „Neodidagmata” 1999, nr 24, s. 53-66.
- Czerepaniak-Walczak M.: Refleksja zawodowa nauczyciela-wychowawcy, jej przedmiot, źródła i rola, „Studia Pedagogiczne” 1995, t. 61, s. 71-82.
- Day Ch.: Rozwój zawodowy nauczyciela, przekł. J. Michalak, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk, 2004.
- Dewey J.: Jak myślimy?, przeł. Z. Bastgenówna, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1988.

---

⁶⁵ Na gruncie psychologii polskiej kwestionariusz do badania refleksyjności-impulsywności opracowała Anna Matczak.

- Dróżka W.: Generacja wielkiej zmiany. Studium autobiografii średniego pokolenia nauczycieli polskich 2004, Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego, Kielce, 2008.
- Duhigg Ch.L.: Siła nawyku. Dlaczego robimy to, co robimy i jak można to zmienić w życiu i biznesie, tł. M. Guzowska, Warszawa, Dom Wydawniczy PWN, 2014.
- Dudzikowa M.: Kompetencje autokreacyjne – czy i jak są możliwe do nabycia w toku studiów pedagogicznych, [w:] M. Dudzikowa, A. A. Kotusiewicz (red.), Z pogranicza idei i praktyki edukacji nauczycielskiej, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Białystok, 1994, s. 127-152.
- Dunaj B. (red.): Słownik współczesnego języka polskiego, Wydawnictwo WILGA, Warszawa, 2000.
- Dylak S.: Kształcenie nauczycieli do refleksyjnej praktyki. Zarys genezy, istoty i rozwoju koncepcji (studium literaturowe), „Rocznik Pedagogiczny” 1996, nr 19, s. 35-60.
- Frejman M., Frejman S. D.: O rozwijaniu refleksyjnej postawy przyszłych nauczycieli, [w:] B. Muchacka, M. Szymański (red.), Nauczyciel w świecie współczesnym, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków, 2008, s. 143-150.
- Giddens A.: Nowoczesność i tożsamość, tł. A. Szulżycka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 2012.
- Giddens A.: Stanowienie społeczeństwa. Zarys teorii strukturacji, przekł. S. Amsterdamski, Zysk i S-ka Wydawnictwo, Poznań, 2003.
- Gołębniak B. D.: Zmiany edukacji nauczycieli. Wiedza – biegłość – refleksyjność, Edytor, Toruń-Poznań, 1998.
- Kagan J.: Reflection - impulsivity: The generality and dynamics of conceptual tempo, „Journal of Abnormal Psychology” 1966, nr 17, s. 17-24.
- Kagan J., Kogan N.: Individual variation in cognitive processes, [w:] P. A. Mussen (red.), Carmichael's manual of child psychology. T. 1, Wiley, New York, 1970, s. 1273-1365.
- Kagan J., Rosman B. L., Day D., Albert J., Phillips W.: Information processing in the child: Significance of analytic and reflective attitudes, „Psychological Monographs” 1964, nr 1, s. 1-37.
- Kopaczyńska I.: Uwarunkowania rozwoju refleksyjności młodszego ucznia, [w:] D. Waloszek (red.), Edukacja dzieci sześciolatków w Polsce, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra, 2005, s. 115-126.
- Kosáčová B.: Refleksyjna nauka w szkole podstawowej, [w:] T. Lewowicki, W. Puślecki, S. Włoch (red.), Transformacja w polskiej edukacji wczesnoszkolnej, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków, 2004, s. 85-96.
- Krajewska A.: Sprzężenie zwrotne i refleksja – determinanty jakości procesu i wyników kształcenia, [w:] K. Denek, F. Bereźnicki, J. Świrko-Pilipczuk (red.), Proces kształcenia i jego uwarunkowania (2), Agencja Wydawnicza „Kwadra”, Szczecin, 2003, s. 208-213.
- Kwiatkowska H.: Edukacja nauczycieli. Konteksty – kategorie – praktyki, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa, 1997.
- Kwieciński Z.: Potrzeba edukacji krytycznej, [w:] Z. Kwieciński, Pedagogie postu. Preteksty – konteksty – podteksty, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków, 2012, s. 397-404.
- Langer E. J.: Problemy uświadamiania. Konsekwencje refleksyjności i bezrefleksyjności, tł. D. Bartkowska-Nowak, [w:] T. Maruszewski (red.), Poznanie, afekt, zachowanie, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 1993, s. 137-179.
- Magda M.: Nauczyciele o swoim rozwoju zawodowym, [w:] D. Waloszek (red.), Pytania o edukację, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra, 2003, s. 126-135.

- Markowski A., Pawelec R.: Wielki słownik wyrazów obcych i trudnych, Wydawnictwo WILGA, Warszawa, 2001.
- Matczak A.: Style poznawcze, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1982.
- Matczak A.: Style poznawcze, [w:] J. Strelau (red.), Psychologia. Podręcznik akademicki. T. 2, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk, 2006, s. 761-782.
- Matczak A.: Znaczenie stylu poznawczego w procesie uczenia się, „Psychologia Wychowawcza” 1981, nr 1, s. 1-12.
- Męczkowska A.: Od świadomości nauczyciela do konstrukcji świata społecznego, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków, 2002.
- Mizerak H.: Dyskursy współczesnej edukacji nauczycielskiej. Między tradycjonalizmem a nowoczesnością, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Olsztyn, 1999.
- Mizerek H.: W stronę refleksyjnego modelu nauczania, „Kształcenie Nauczycieli” 1994, nr 1, s. 3-17.
- Olejniczak M.: Uwarunkowania rozwoju zawodowego nauczyciela, [w:] E. Przygońska (red.), Nauczyciel. Rozwój zawodowy i kompetencje, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń, 2010, s. 49-65.
- Paris S. G., Ayres L. R.: Stawanie się refleksyjnym uczniem i nauczycielem, tł. M. Janowski, M. Micińska, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa, 1997.
- Perkowska-Klejman A.: Cztery poziomy refleksyjności studentów, „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja” 2014, nr 2, s. 69-78.
- Perkowska-Klejman A.: Czy twoi studenci są refleksyjni?, „Studia Edukacyjne” 2012, nr 21, s. 211-232.
- Perkowska-Klejman A.: Refleksyjność w praktyce edukacyjnej, [w:] W. Żłobicki (red.), Współczesna przestrzeń edukacyjna. Geneza, przemiany, nowe znaczenia. T. 1, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków, 2013, s. 441-450.
- Reber A. S.: Słownik psychologii, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa, 2000.
- Rutkowiak J.: „Pulsujące kategorie” jako wyznaczniki mapy odmian myślenia o edukacji, [w:] J. Rutkowiak (red.), Odmiany myślenia o edukacji, Kraków, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 1995, s. 13-51.
- Siciński A.: Styl życia, kultura, wybór, Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, 2002.
- Szczęsny W. W.: Konceptualizacja „kompetencji” jako elementarnego pojęcia teorii wychowania, „Kultura i Edukacja” 1997, nr 1-2, s. 61-68.
- Witkin H. A.: Cognitive styles in persona land cultural adaptation, Clark University Press, [Worcester, MA], 1978.
- Witkowska M.: Refleksyjny student – refleksyjny praktyk. Kształcenie myślenia refleksyjnego przyszłych nauczycieli języka angielskiego, [w:] M. Pawlak, A. Mystkowska-Wiertelak, A. Pietrzykowska (red.), Nauczyciel języków obcych dziś i jutro, Wydawnictwo Uczelniane Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, Kalisz, 2008, s. 129-139.
- Woronowicz W.: Czy możliwa jest edukacja refleksyjna dzieci czteroletnich?, „Wychowanie na co Dzień” 2002, nr 4/5, s. 27-29.
- Woronowicz W.: Edukacja refleksyjna, Wydawnictwo Uczelniane WSP, Słupsk, 1996.
- Woronowicz W.: Edukacja refleksyjna, [w:] T. Pilch (red.), Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku. T. 1, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa, 2003, s. 965-968.
- Woronowicz W.: Inspiracje edukacji refleksyjnej, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń, 2014.
- Woronowicz W.: Problemy edukacji refleksyjnej, Wydawnictwo Uczelniane Bałtyckiej Wyższej Szkoły Humanistycznej, Koszalin, 2000.

Woronowicz W.: Refleksja, sumienie, edukacja, Wydawnictwo Pomorskiej Akademii Pedagogicznej, Słupsk, 2006.

Wójcik M.: Refleksyjność jako wartość w profesjonalnym kształceniu studentów, [w:] J. Kostkiewicz (red.), Aksjologia w kształceniu pedagogów, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków, 2008, s. 295-305.

Zawadzka E.: Nauczyciele języków obcych w dobie przemian, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków, 2004.